

УДК 539.3

Г. В. Тонкошкур

Особливості розподілу механічних полів у пружному середовищі з тонким жорстким включенням у формі незамкненої сферичної оболонки

(Представлено академіком НАН України В. Т. Грінченком)

Розглядається метод дослідження механічних полів у просторовій задачі теорії пружності з тонким жорстким сферичним включенням довільного кута розхилу та аналогічної задачі гідромеханіки для обтікання вказаного включення стоксовою рідиною.

Ключові слова: теорія пружності, незамкнене сферичне включення, рідина Стокса.

Постановка задачі. Розглядається осесиметрична задача про рівновагу пружного простору з тонким жорстким включенням у формі сферичної незамкненої оболонки довільного кута розхилу (рис. 1). Загальний розв'язок цієї задачі, побудований із застосуванням методу власних вектор-функцій, подано в роботі [1]. Використання аналогічного підходу для побудови розв'язку задачі про повільне обтікання такої оболонки в'язкою рідиною Стокса обґрунтовано в [2].

Радіальні, тангенціальні переміщення та напруження внутрішньої задачі наводяться у вигляді рядів

$$\begin{aligned}2\mu U_r^{(1)}(r, \vartheta) &= \sum_{n=0}^{\infty} [nA_n r^{n+1} + B_n r^{n-1}] P_n(\cos \vartheta), \\2\mu U_{\vartheta}^{(1)}(r, \vartheta) &= \sum_{n=1}^{\infty} [n(n+3)A_n r^{n+1} + (n+1)B_n r^{n-1}] \frac{P_n^{(1)}(\cos \vartheta)}{n(n+1)}, \\ \sigma_r^{(1)}(r, \vartheta) &= \sum_{n=0}^{\infty} [(n(n-1)-3)A_n r^n + (n-1)B_n r^{n-2}] P_n(\cos \vartheta), \\ \tau_{r\vartheta}^{(1)}(r, \vartheta) &= \sum_{n=1}^{\infty} [n((n-1)(n+3)+3)A_n r^n + (n^2-1)B_n r^{n-2}] \frac{P_n^{(1)}(\cos \vartheta)}{n(n+1)},\end{aligned}\tag{1}$$

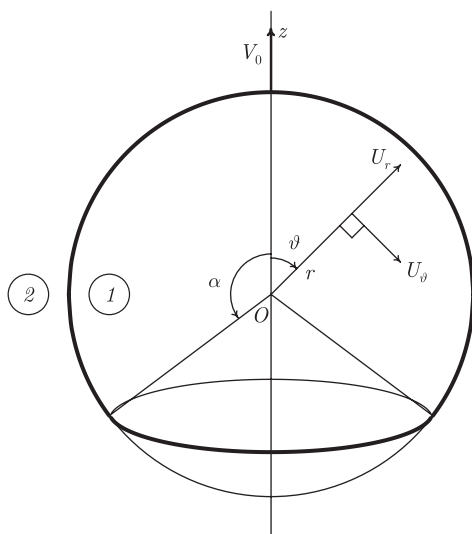

Рис. 1. Незамкнена сферична оболонка

де A_n, B_n — довільні сталі, які визначаються з граничних умов. Розв'язок зовнішньої задачі отримується із наведених вище формул заміною n на $-(n+1)$ і, послідовно, A_{-n-1} на $-C_n$, B_{-n-1} на $-D_n$, $P_{-n-1}^{(0,1)}(\cos \vartheta)$ на $P_n^{(0,1)}(\cos \vartheta)$.

Вказані розв'язки повинні задовольняти умови неперервності внутрішнього і зовнішнього полів переміщень і напружень (індекси 1 і 2) поза незамкнутою сферичною оболонкою довільного кута розхилу ($r = r_0, \alpha < \vartheta \leq \pi$)

$$U_r^{(1)} = U_r^{(2)}, \quad U_\vartheta^{(1)} = U_\vartheta^{(2)}, \quad \sigma_r^{(1)} = \sigma_r^{(2)}, \quad \tau_{r\vartheta}^{(1)} = \tau_{r\vartheta}^{(2)} \quad (2)$$

та граничні умови на поверхні жорсткого включення ($r = r_0, 0 \leq \vartheta \leq \alpha$)

$$\begin{aligned} U_r^{(1)} = U_r^{(2)} &= \cos \vartheta V_0, & U_\vartheta^{(1)} = U_\vartheta^{(2)} &= -\sin \vartheta V_0, \\ \sigma(\vartheta) = \sigma_r^{(1)} - \sigma_r^{(2)} &= \sum_{n=0}^{\infty} \frac{2n+1}{2} p_n P_n(\cos \vartheta), \\ \tau(\vartheta) = \tau_{r\vartheta}^{(1)} - \tau_{r\vartheta}^{(2)} &= \sum_{n=1}^{\infty} \frac{2n+1}{2} q_n \frac{P_n^{(1)}(\cos \vartheta)}{n(n+1)}, \end{aligned} \quad (3)$$

де p_n, q_n — щільності в розкладах за поліномами Лежандра невідомих стрибків радіальних і тангенціальних напружень на поверхні незамкнутої сферичної оболонки

$$p_n = \int_0^\alpha \sigma(\xi) P_n(\cos \xi) \sin \xi d\xi, \quad q_n = \int_0^\alpha \tau(\xi) P_n^{(1)}(\cos \xi) \sin \xi d\xi. \quad (4)$$

Побудова точного розв'язку задачі. Для побудови точного розв'язку спочатку до розгляду вводяться зображення від невідомих стрибків напружень у вигляді інтегралів Абеля, а поліноми Лежандра подаються через інтегральні зображення Мелера–Діріхле.

Подальші доволі громіздкі перетворення дозволяють звести запис граничних умов до системи парних інтегральних рівнянь Фредгольма другого роду [3]. Шляхом послідовного диференціювання цих рівнянь вдалося істотно спростити цю систему та знайти сталі вихідних представлень загального розв'язку (1)

$$\begin{aligned}
 A_n r_0^n &= -A \frac{n+1}{4(2n+1)(2n+3)} \left\{ -\sin(n-1)\alpha + (5n+1) \frac{\sin(n+2)\alpha}{n+2} + \right. \\
 &\quad \left. + [3(2n+1) + n(2\cos\alpha - 1)] \frac{\sin n\alpha}{n} + [3(2n+1) - n(2\cos\alpha - 1)] \frac{\sin(n+1)\alpha}{n+1} \right\}, \\
 B_n r_0^{n-2} &= A \frac{n(n+1)}{4(2n-1)(2n+1)} \left\{ -(n-7) \frac{\sin(n-1)\alpha}{n-1} + 5(n-1) \frac{\sin(n+2)\alpha}{n+2} + \right. \\
 &\quad \left. + [3(2n+1) + (n-2)(2\cos\alpha - 1)] \frac{\sin n\alpha}{n} + [3(2n+1) - (n-2)(2\cos\alpha - 1)] \times \right. \\
 &\quad \left. \times \frac{\sin(n+1)\alpha}{n+1} \right\}.
 \end{aligned} \tag{5}$$

Коефіцієнти зовнішньої задачі легко знаходяться з граничних умов (2).

Виходячи з аналогії окремих задач теорії пружності і гідромеханіки стоксової рідини [2], за цими формулами виконано числові розрахунки розподілу швидкостей усередині оболонки для різних значень кута розхилу. Основна увага приділялась відшукуванню точок стагнації і так званого кільця стагнації, тобто кола, у точках якого переміщення дорівнюють заданим за умовою задачі переміщенням сферичного включення. Було виявлено певні закономірності обтікання незамкненої сферичної оболонки стоксовою рідиною. Для будь-яких кутів розхилу, крім випадку півсфери, як видно з табл. 1, радіальні швидкості всередині оболонки $U_r^{(1)}$ досягають максимуму в точці на осі симетрії, яка завжди знаходиться ближче до центра сфери, ніж центр кільця стагнації. А центр кільця стагнації завжди лежить ближче до центра сфери, ніж центр кола обода незамкненої оболонки.

Частинний випадок півсферичної оболонки. Оскільки особливий інтерес у прикладних задачах становить півсферична оболонка, то випадок $\alpha = \pi/2$ розглянемо більш детально. Сталі A_n , B_n (5), а також C_n , D_n зводяться до простих дробово-раціональних вира-

Таблиця 1. Особливості розподілу внутрішнього поля швидкостей при обтіканні незамкненої сферичної оболонки з кутами розхилу α_n , кратними $n(\pi/12)$

Кут розхилу оболонки	Точка стагнації на осі	Радіус кільця стагнації	Кут кільця стагнації	Центр кільця стагнації	Точки максимуму швидкості	Максимальні значення швидкості
1	0,91839	0,96825	0,17735	0,95306	0,94581	1,00178
2	0,72392	0,90008	0,38658	0,83366	0,81640	1,00793
3	0,46598	0,82032	0,63210	0,66182	0,64070	1,01604
4	0,18175	0,74957	0,91805	0,45527	0,43721	1,02356
5	-0,09911	0,70277	1,23747	0,22994	0,21995	1,02871
6	-0,35466	0,68712	$\pi/2$	0	0	1,03052
7	-0,57092	0,70092	1,89404	-0,22264	-0,21376	1,02874
8	-0,74115	0,73687	2,19168	-0,42868	-0,41432	1,02381
9	-0,86456	0,78717	2,46038	-0,61148	-0,59636	1,01672
10	-0,94462	0,84705	2,70413	-0,76728	-0,75604	1,00902
11	-0,98738	0,91607	2,92910	-0,89547	-0,89096	1,00267

зів [3]. Розподіл складових поля швидкостей знаходиться в замкненому вигляді для деяких частинних випадків, зокрема, в екваторіальній площині півсферичної оболонки $\vartheta = \alpha = \pi/2$

$$U_r^{(1)} \equiv 0, \quad U_\vartheta^{(1)} = -\left[\frac{1}{2} + \frac{1}{4\pi} \left(3 + \frac{1}{q^2}\right) \frac{\arcsin q}{q} + \frac{1}{4\pi} \left(3 - \frac{1}{q^2}\right) \sqrt{1 - q^2}\right] V_0, \quad (6)$$

$$U_r^{(2)} = -\frac{1}{2\pi} \frac{\sqrt{q^2 - 1}}{q^3} V_0, \quad U_\vartheta^{(2)} = -\left\{\frac{1}{8q} \left(3 + \frac{1}{q^2}\right) + \frac{1}{\pi} \arcsin \frac{1}{q}\right\} V_0,$$

що збігається з результатами [4], а також на осі симетрії півсфери $\vartheta = \{0, \pi\}$

$$U_r^{(1)} \Big|_{\vartheta=\{0, \pi\}} = \left\{\frac{1}{\pi} \left[\arctan q - \frac{q}{1 + q^2}\right] \pm \frac{1}{2\pi} \left[\pi + \frac{1}{q^2} + \left(3 - \frac{1}{q^2}\right) \frac{\arctan q}{q}\right]\right\} V_0,$$

$$U_r^{(2)} \Big|_{\vartheta=\{0, \pi\}} = \left\{\frac{1}{2\pi} \left[-\frac{1}{q^2} + \left(3 - \frac{1}{q^2}\right) \frac{1}{q} \arctan\left(\frac{1}{q}\right)\right] \pm \right. \quad (7)$$

$$\left. \pm \frac{1}{\pi} \left[\frac{\pi}{4q} \left(3 - \frac{1}{q^2}\right) + \frac{q}{1 + q^2} + \arctan\left(\frac{1}{q}\right)\right]\right\} V_0,$$

де $q = r/r_0$. За наведеними формулами легко визначається геометричне положення кільця стагнації $q = 0,68712$, $\vartheta = \pi/2$, що лежить в екваторіальній площині півсферичної оболонки, і точка стагнації $q = 0,35466$, $\vartheta = \pi$, яка знаходиться на осі симетрії. Радіальні швидкості вздовж осі симетрії досягають максимуму в центрі півсфери $U_r^{(1)}(0, 0) = (1/2 + 5/3\pi)V_0 = 1,0305V_0$, що збігається з [4].

Функції течії. У сферичних координатах компоненти поля швидкостей простим чином пов'язані з частинними похідними від функції течії. Враховуючи зв'язок між поліномами Лежандра та їх диференціалами, функція течії у внутрішній та зовнішній областях подається у вигляді

$$\psi^{(1)}(r, \vartheta) = -\frac{1}{2\mu} \sin \vartheta \sum_{n=1}^{\infty} [nA_n r^{n+3} + B_n r^{n+1}] \frac{P_n^{(1)}(\cos \vartheta)}{n(n+1)}, \quad (8)$$

$$\psi^{(2)}(r, \vartheta) = -\frac{1}{2\mu} \sin \vartheta \sum_{n=1}^{\infty} [(n+1)C_n r^{-n+2} - D_n r^{-n}] \frac{P_n^{(1)}(\cos \vartheta)}{n(n+1)}.$$

На рис. 2 зображено розподіл ліній течії при обтіканні сферичних оболонок з кутами розхилу $\alpha = \pi/3$, $\alpha = \pi/2$, $\alpha = 2\pi/3$. У вершині сферичної оболонки лінія течії $\psi = 0$ розгалужується на дві гілки, одна з яких збігається з віссю симетрії, а частина другої — з поверхнею оболонки. Обидві гілки замикаються на осі симетрії у точці стагнації.

Сила опору, що чинить в'язка рідина рухові сферичної оболонки, визначається так:

$$\frac{F}{8\pi\mu} = \lim_{r \rightarrow \infty} \frac{\psi^{(2)}}{r \sin^2 \vartheta} = \frac{C_1}{2\mu} = \frac{1}{4\pi} \left(3\alpha + 4 \sin \alpha + \frac{1}{2} \sin 2\alpha\right) V_0 r_0, \quad (9)$$

що збігається з відомим результатом [5, 6]. Аналізуючи поле швидкостей на нескінченності, легко переконатись у тому, що головний член асимптотики точно збігається з розв'язком задачі Кельвіна про зосереджену силу в пружному просторі, тому

$$U_r^{(2)} \Big|_{r \rightarrow \infty} \simeq \frac{2 \cos \vartheta C_1}{r} \frac{1}{2\mu}, \quad U_\vartheta^{(2)} \Big|_{r \rightarrow \infty} \simeq -\frac{\sin \vartheta C_1}{r} \frac{1}{2\mu}. \quad (10)$$

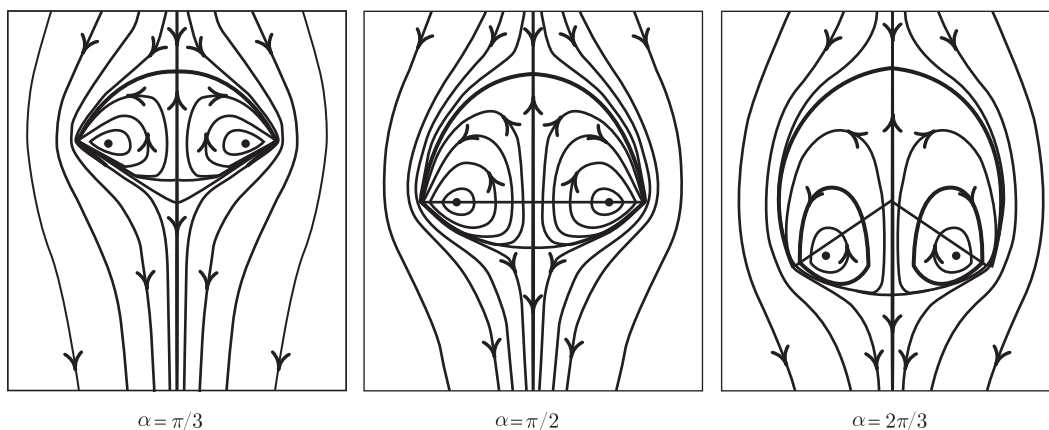

Рис. 2. Розподіл ліній течії

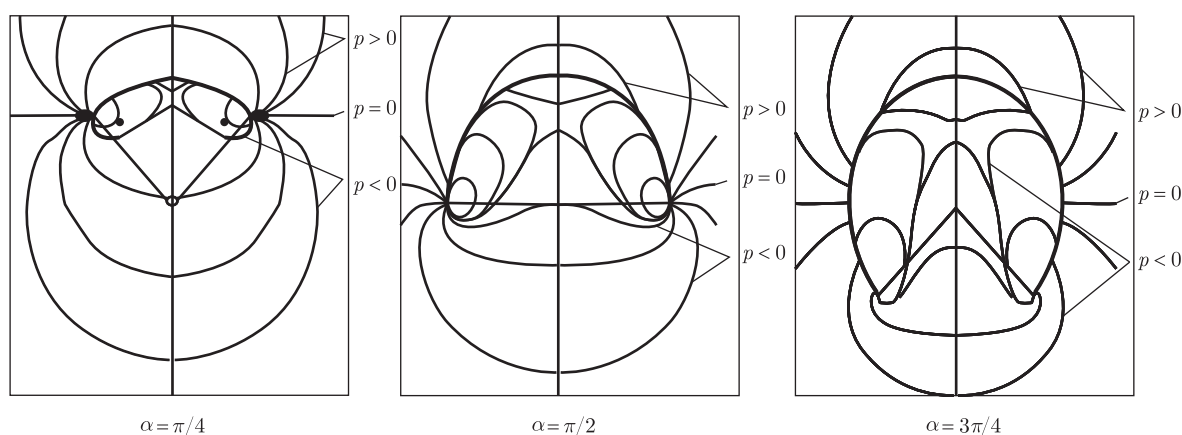

Рис. 3. Лінії рівного тиску

Поле тиску. Враховуючи згадувану аналогію між просторовими задачами теорії пружності та мішаними задачами для в'язкої рідини Стокса [2], тиск може бути знайдений із зіставлення рівнянь Ламе і Нав'є-Стокса і виражається

$$\frac{p(r, \vartheta)}{\mu} = -\frac{2(m-1)}{m-2} \operatorname{div} \vec{U}, \quad (11)$$

де m — число Пуассона. Для знаходження тиску спочатку обчислюємо дивергенцію від компонентів переміщень, виходячи з їх запису для загального випадку стисливої рідини ($m \neq 2$). Покладаючи в остаточних виразах $m = 2$, знайдемо

$$p^{(1)}(r, \vartheta) = \sum_{n=0}^{\infty} (2n+3) A_n r^n P_n(\cos \vartheta). \quad (12)$$

Аналогічно будеється розв'язок для розподілу тиску $p^{(2)}$ в зовнішній задачі.

На рис. 3 наведено лінії рівного тиску для сферичних оболонок з кутами розхилу $\alpha = \pi/4$, $\alpha = \pi/2$, $\alpha = 3\pi/4$. Попереду рухомої оболонки рідина стискається ($p > 0$), а позаду та всередині незамкненої сферичної оболонки відбувається розтяг в'язкої рідини ($p < 0$).

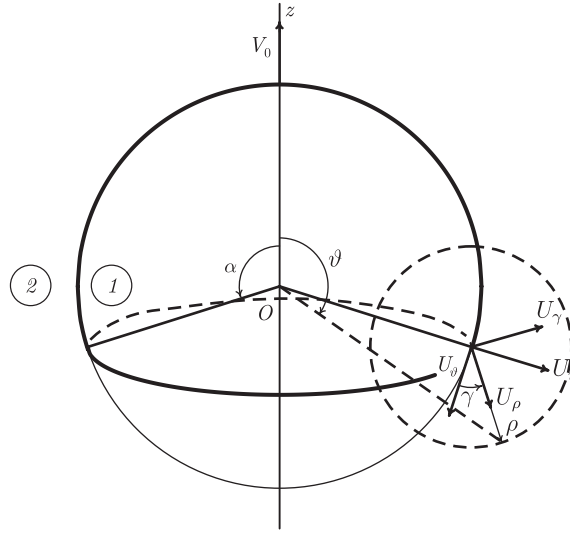

Рис. 4. Локальна система координат на границі оболонки

Зауважимо, що для довільного кута розхилу на границі оболонки $r = r_0$, $\vartheta = \alpha$ тиск $p \rightarrow -\infty$. Лінія $p = 0$ відображає миттєве положення частинок рідини, на які не діють сили розтягу–стиску.

Особливості розподілу механічних полів поблизу граничного кола тонкого жорсткого включення. Переходячи до локальної полярної системи координат ρ, γ (рис. 4), знаходимо асимптотики степеневих рядів за поліномами Лежандра [7]. В представленнях у сферичній системі координат компонентів переміщень та напружень здійснюємо інтегрування по частинах з виділенням неінтегрального доданка, який є на порядок більшим за інтегральний. Перепроєктувавши отримані в [7] вирази на осі локальної полярної системи координат ρ, γ (див. рис. 4), знаходимо такі асимптотичні формули:

$$\begin{aligned}
 2\mu \frac{U_\rho}{r_0} &\simeq \frac{1}{2} \sqrt{\frac{s}{2 \sin \alpha}} \left[-\varphi(\alpha) \sin \gamma \cos \frac{\gamma}{2} + \tilde{\psi}(\alpha) (1 - 3 \cos \gamma) \cos \frac{\gamma}{2} \right], \\
 2\mu \frac{U_\gamma^{(2)}}{r_0} &\simeq \frac{1}{2} \sqrt{\frac{s}{2 \sin \alpha}} \left[-\varphi(\alpha) (1 + \cos \gamma) \cos \frac{\gamma}{2} + \tilde{\psi}(\alpha) 3 \sin \gamma \cos \frac{\gamma}{2} \right], \\
 \sigma_\rho &\simeq \frac{1}{4\sqrt{2s \sin \alpha}} \left[-\varphi(\alpha) (3 + \cos \gamma) \sin \frac{\gamma}{2} - \tilde{\psi}(\alpha) (1 + 3 \cos \gamma) \cos \frac{\gamma}{2} \right], \\
 \sigma_\gamma &\simeq \frac{1}{4\sqrt{2s \sin \alpha}} \left[-\varphi(\alpha) (1 - \cos \gamma) \sin \frac{\gamma}{2} - \tilde{\psi}(\alpha) 3 \sin \gamma \sin \frac{\gamma}{2} \right], \\
 \tau_{\rho\gamma} &\simeq \frac{1}{4\sqrt{2s \sin \alpha}} \left[\varphi(\alpha) \sin \gamma \sin \frac{\gamma}{2} + \tilde{\psi}(\alpha) (1 + 3 \cos \gamma) \sin \frac{\gamma}{2} \right],
 \end{aligned} \tag{13}$$

де $\varphi(\alpha), \tilde{\psi}(\alpha)$ — відомі поліноміально-тригонометричні функції. Отриманий результат точно збігається з відомим розподілом переміщень та напружень в околі границі тонкої жорсткої напівнескінченної пластини у вигляді півплощини в пружному середовищі.

Аналогічним чином можна одержати асимптотики й інших характеристик поблизу граничного кола оболонки. Так, для функції тиску у зовнішній області ($r > r_0$) маємо

$$\frac{p}{\mu} \simeq \frac{2\sqrt{2}}{\sqrt{s \sin \alpha}} \frac{V_0}{r_0} \cos^2 \frac{\alpha}{2} \sin \frac{\gamma - \alpha}{2}. \quad (14)$$

Отже, область стиску рідини визначається областю додатних значень тиску, що відповідає тій частині зовнішньої області, яка знаходиться попереду площини граничного кола оболонки ($\gamma > \alpha$), що рухається у в'язкій рідині в осьовому напрямку. Тиск набуває від'ємних значень (розтяг в'язкої нестисливої рідини) у внутрішній області та в частині зовнішньої області, яка лежить позаду площини граничного кола оболонки ($\gamma < \alpha$). Лінія $\gamma = \alpha$ визначає миттєве положення частинок рідини, на які не діють сили розтягу–стиску.

Наведене в роботі [7] представлення для функції течії в зовнішній області ($r > r_0$) дозволяє відшукати асимптотичне значення

$$\psi^{(2)} \simeq -\frac{\sin \vartheta}{2\mu} r_0^3 \frac{s^{3/2}}{\sqrt{2 \sin \alpha}} 2 \cos^2 \frac{\gamma}{2} \left[\varphi(\alpha) \frac{1}{3} \cos \frac{\gamma}{2} - \tilde{\psi}(\alpha) \sin \frac{\gamma}{2} \right]. \quad (15)$$

Після підстановки відомих розв'язків для $\varphi(\alpha)$, $\tilde{\psi}(\alpha)$ помічаємо, що функція течії набуває нульових значень $\psi^{(2)} = 0$ поблизу граничного кола незамкненої сферичної оболонки тоді, коли $\gamma = \pm\pi$, що визначає, відповідно, зовнішній та внутрішній контури оболонки, та у випадку

$$\operatorname{tg} \frac{\gamma}{2} = -\frac{1}{3} \operatorname{ctg} \frac{\alpha}{2}, \quad (16)$$

що збігається з отриманим раніше результатом [1].

Таким чином, побудовано завершений аналітичний розв'язок складної мішаної задачі теорії пружності для жорсткого сферичного включення довільного кута розхилу. На основі відомої аналогії між просторовими задачами теорії пружності і задачами гідромеханіки про рух тонких оболонок у в'язкій нестисливій рідині Стокса встановлено якісно подібні вагомості особливості розподілів полів швидкостей, тиску і характеристик напруженого стану в пружному середовищі тіла з незамкненим сферичним включенням. Одержані результати можуть бути корисними при розрахунках елементів конструкцій, що включають складові з суттєво відмінними механічними характеристиками.

Цитована література

1. Улітко А. Ф. Метод собственных векторных функций в пространственных задачах теории упругости. – Киев: Наук. думка. – 1979. – 264 с.
2. Ulitko A. F. On the Stokes flows in the vicinity of torus lens and spindle-shaped body // ZAMM., Z. Angew. Math. Mech. – Berlin. – 1997. – No 77. – P. 349–350.
3. Улітко А. Ф., Тонкошкур Г. В. Про деякі особливості обтікання тонкої жорсткої незамкненої сферичної оболонки в'язкою рідиною Стокса // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. Математика, механіка. – 1998. – № 1. – С. 59–66.
4. Dorrepaal J. M., O'Neill M. E., Ranger K. B. Axisymmetric Stokes flow past a spherical cap // J. Fluid Mech. – 1976. – 75. – P. 273–286.
5. Collins W. D. A note on the axisymmetric Stokes flow of viscous fluid past a spherical cap // Mathematika. – 1963. – 10. – P. 72–79.
6. Payne L. E., Pell W. H. The Stokes flow problem for a class of axially symmetric bodies // J. Fluid Mech. – 1960. – 7. – P. 529–549.

7. *Тонкошкур Г. В.* Особливості розподілу механічних полів в пружному середовищі поблизу граничного кола тонкого жорсткого включення у вигляді незамкненої сферичної оболонки // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. Фіз.-мат. науки. – 1999. – № 2. – С. 164–169.

References

1. *Ulitko A. F.* Vector eigenfunctions method in the three-dimensional problems of the elasticity theory, Kyiv: Naukova Dumka, 1979 (in Russian).
2. *Ulitko A. F.* ZAMM., Z. Angew. Math. Mech., Berlin, 1997, No 77: 349–350.
3. *Ulitko A. F., Tonkoshkur H. V.* Bulletin of Kyiv University, Ser. Mathematics & Mechanics, 1998, No 1: 59–66 (in Ukrainian).
4. *Dorrepaal J. M., O'Neill M. E., Ranger K. B.* J. Fluid Mech., 1976., **75**: 273–286.
5. *Collins W. D.* Matematika, 1963, **10**: 72–79.
6. *Payne L. E., Pell W. H. J.* Fluid Mech., 1960, **7**: 529–549.
7. *Tonkoshkur H. V.* Bulletin of Kyiv University, Ser. Physics & Mathematics Sciences, 1999, No 2: 164–169 (in Ukrainian).

Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка

Надійшло до редакції 03.04.2015

Г. В. Тонкошкур

Особенности распределения механических полей в упругой среде с тонким жестким включением в форме незамкнутой сферической оболочки

Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко

Рассматривается метод исследования механических полей в пространственной задаче теории упругости с тонким жестким сферическим включением произвольного угла раскрытия и в аналогичной задаче гидромеханики для обтекания указанного включения стоксовой жидкостью.

Ключевые слова: теория упругости, незамкнутое сферическое включение, жидкость Стокса.

H. V. Tonkoshkur

On singularities of the distribution of mechanical fields in the elastic medium with a thin rigid insertion in the form of an unclosed spherical shell

Taras Shevchenko National University of Kiev

The method of investigation of mechanical fields in the spatial problem of elasticity theory with a thin rigid insertion of an arbitrary apex angle and in a similar problem of hydromechanics for the Stokes flow past such an insertion is considered.

Keywords: theory of elasticity, opened spherical insertion, Stokes flow.